

CIRKUSZI AKROBATIKA

Alaputatási és szakmódszertani periodika

H. Orlóci Edit: Egy félbemaradt célvizsgálatról (1. rész)

Hazánkban is növekszik az érdeklődés a cirkuszkutatás iránt, ami leginkább abban mérhető le, hogy egyre több egyetemi és főiskolai szakdolgozat születik e tematikával. A hivatkozható szakirodalom azonban csupán kisszámú tételt tartalmaz, és a finanszírozatlanság miatt egyelőre be kell érünk olyan vizsgálati torzókkal, mint amelyet az alábbiakban fogok ismertetni. A középpontba a tradicionális cirkusz sine qua non-ját, az állatidomítást helyezem.

Bevezetés: megbízhatóság, hitelesség

Nincs ugyan receptkönyv vagy szabályzatként használható előírás-gyűjtemény, amely automatikusan garantálná a tudományos eredményességet, de a kutatás-módszertani útmutatók többé-kevésbé egységesek a vizsgálatok menetének sorrendjét és a kívánalmakat illetően. A közismert sporttudományi kézikönyv [1] például öt lépést különít el: a probléma kiválasztása; a hipotézis megfogalmazása; a mintavétel; a diszkusszió; az elemzés. Az Osiris Kiadó tankönyvsorozatában megjelent monográfia [2] idevonatkozó fejezetei jószerivel teljesen megegyeznek az előbb felsoroltakkal: *A probléma megfogalmazása; Elméleti hipotézisek; Operacionalizálás; Adatgyűjtési módszerek; Elemzés; Az eredmények közzététele.*

A társadalomtudományi tagozatokon széles körben ajánlott munka [3] a fentiekől ugyan részben eltérő gondolatmenetet követ, de mivel pragmatikus egyértelműséggel adja meg a tervezési folyamat lépéseinek sorát, e fejezetcímeket követve fogom az alábbiakban ismertetni a 2008-ban nagy lendülettel megkezdett, de a körülmények szerencsétlen alakulása miatt félbemaradt vizsgálatot.

Maximalista beállítottság mellett talán ki kellett volna hajítani az összegyűlt (nyers)anyagot, én viszont azért élek most mégis a közzététel lehetőségével, mert úgy látom, hogy megfelelő óvatosság mellett ennek az egyszeri adatfelvételnek nyomán is tanulságos következtetésekre juthatunk, ill. a függelékként (a cikkem második részében) leközlendő táblázat adatai az esetleg majd a későbbiekben indítandó vizsgálatoknál felhasználhatók lehetnek. Végére is a cirkuszkutatás gyerekcipőben jár. A különböző irányokba elindított próbálkozásaink semmiképpen nem tekinthetők fölöslegesnek, amennyiben a lehető legnagyobb pontosságra törekszünk a hivatkozások és a dokumentáció rögzítésével.

A kezdő lépések

Az előzetes tájékozódás legtermészetesebb formája egyrészt az irodalom feltárása, vagyis a könyvtározás, internetes szörfözés, ill. az érintett terület szakmai ismereteinek, tapasztalatainak felhalmozása. Kiindulásul egyrészt a cirkuszelmélet azon tételét [4] használhatjuk fel, mely szerint a cirkuszi produkció narratív struktúrája megegyezik a népmesékével, és a három alapkategória a számzsánerek és mesetípusok esetében megfeleltethető egymásnak: 1.) az akrobata képviseli a tündéretket, 2.) a bohócok a csalimese figuráit jelenítik meg, és 3.) az állatok antropomorfizációja pedig jelentős szerephez jut mindkét esetben.

E tételből következőleg tehát a cirkusz befogadói célcsoportja leginkább a gyerekek (és a naivitásig egyszerű lelkületű felnőttek) köréből kerül ki, másrészt a fenti 3.) pontnak az elsődleges szocializációban játszott fontos szerepét látszik alátámasztani az az általános szakmai közvélekedés, mely szerint minél kisebb egy gyerek, annál inkább vonzódik az állatszámokhoz. Mint ismeretes, a klasszikus cirkusz fennmaradásának létkérdését képviseli ez a megközelítés, hiszen az európai értelmiség fanyalgása manapság az állatvédők betiltási törekvéseinek kedvez.

Semmiféle felmérés nincs arra vonatkozólag, hogy e betiltás milyen következményekkel járhatna. Még becslésekbe is nehéz lenne bocsátkozni, mindazonáltal tapasztalataim és a diszciplinárisan, vagyis

intézményesített célirányossággal szerzett ismereteim felelősségének alapján kötelességem felhívni a figyelmet a várható nagyon súlyos negatív kilátásokra.

Nehéz az objektív vélemény kialakítása, hiszen felhasználható empirikus adataink nincsenek. Ugyanakkor a cirkusz egyfajta ambivalens csodálatát művészeti alkotások egész sora igazolja, továbbá a korábbi általános közvélekedés detektálására az irodalmi és a sajtóban megjelent utalások mellett rendelkezésünkre állnak lényeges közvetett bizonyítékok is. Az állatprodukciók közkedveltségének illusztrálásaként itt most csak azt a Magyar Posta által 1965-ben kiadott bélyegsorozatot^[5] említem meg, melynek tíz darabjából haton kizárólag állatok láthatók, további kettőn az emberalakok mellett négy lábúak is szerepelnek, és mindössze kettő, tehát csupán 20 % a maradék (egy-egy zenebohóccal, ill. légtornásszal). Egyértelmű tehát, hogy hagyományosan döntő szerepet játszanak a műsorszerkezetben az állatok.

Ami a régebbi szociológiai irányultságú próbálkozások számbavételét illeti, egy korai leletre bukkanhatunk, amelynek további sorsáról semmilyen levéltári vagy könyvtári utalással nem rendelkezem ugyan, de kuriózumként érdemes felhívni a figyelmet rá, hogy a MACIVA már egészen korán megtette az első lépéseket: a Nyári cirkusz 1954-es műsorlapjának hátoldalán egy mikro-kérdőív található.^[6] Milyen jó lenne esetleg véletlenül rábukkanni egyszer a visszaérkezett válaszokra – ha léteztek egyáltalán ilyenek –, hogy vajon akkoriban mely produkciókat kedvelte leginkább a közönség.

Az ezredfordulón végzett professzionális szociológiai felmérésekből^[7] a családi közös élmény intenzitására vonatkozó megállapítást^[8] érdemes kiemelni, és az állatszámokkal kapcsolatosakat felvillantani. Mindenekelőtt persze bizonyos kételyeket lehet megfogalmazni az alkalmazott kérdéscsoportok sugalmazottságára, illetve adekvátságára vonatkozóan ("*Az állatszámok közül a vadállatok felléptetése helytelen, mert azok veszélyesek lehetnek az idomítójukra*" vagy "*Az állatszámok bemutatása csak arra jó, hogy az ember magasabbrendűségét bizonyítsák*"). Ezek a megfogalmazások nem visznek közelebb a kulcskérdéshez, vagyis ahhoz a cirkuszban megvalósuló azonosulási folyamathoz, amely az állatnak az emberi szerepviselkedését kíséri (egy példa: a kisgyerekek önkéntelenül is egyik lábáról a másikra helyezik a testsúlyát, ezzel "segítendő" a libikókázó pónikat).

A MACIVA felkérésére végzett célvizsgálatok bizonyára sok hasznosítható megállapítást tartalmaznak, de az elméleti munka, a fogalmi keretek kidolgozása szempontjából pusztán az esetlegesség szintjén maradnak meg. Az összegzésben azt olvashatjuk, hogy "*az állatszámokat helytelenítők elsősorban a nők és az idősebbek körében találhatók megértésre*". A spontán megjegyzések között pedig találhatunk olyat is, hogy "*Nem tartom elfogadhatónak!*", és olyat is, hogy a "*Jegesmedvék elragadóak voltak!!!!*".

A fentiek alapján azt kell tehát megállapítani, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló empirikus ismerethalmaz csekély segítséget ad a megalapozott hipotézisek felállításához, a konceptualizáláshoz.

Konceptualizálás és a kutatási módszer megválasztása

A fogalmak és eljárási módok specifikálása tartozik ebbe a fejezetbe. Mindenféle vizsgálat legelemibb kívánalma a pontos dokumentáció, a vizsgálati napló lelkiismeretes vezetése, a feljegyzések folyamatossága. Jelen esetben ennek az alapvető kritériumnak csak részben tudunk megfelelni. Az adatfelvétel óta eltelt hét év szerver-váltásai miatt mindössze egyetlen kiprintelt lap az iskolalátogatások időpontjaival és az osztályfőnökök nevével, továbbá maguk a gyerekek fogalmazásait tartalmazó lapok maradtak fenn.

Az bizonyos, hogy 2008 szeptemberében az ország több száz iskolájának titkárságára, igazgatóságára küldtem e-mailt egy olyan szöveggel, melyben a Magyar Cirkusztörténeti és -elméleti Kutató Alapítvány felméréséhez kértem a segítségüket. Összesen két helyről érkezett válasz, amiből egyértelművé vált, hogy ezen az úton nem érdemes elindulni, még csak közelébe sem lehet jutni egy valamennyire is reprezentatívnak mondható felméréshez.

Végül néhány egyéb kapcsolat-felvételi kísérletet követően a személyes ismeretség okán, vagyis a készséges igazgató jóváhagyásával egy újjalotai iskolában a 2.-8. osztályos diákok körében írtam rövid kis „esszét” (az elsősök azért maradtak ki, mert októberre még nem tanulhattak meg írni). A második évfolyamon három, a harmadik és negyediken két-két, a felső tagozaton egy-egy osztályban osztottam ki az A/5-ös lapokat, amelyekre a gyerekek valamilyen rövidebb-hosszabb szöveget írtak (egyetlen esetben sem adtak vissza üres lapot). Már nem emlékszem, hogy 5 vagy 10 percben szabtuk-e meg a rendelkezésre álló időt, de az természetesen mindenhol egységesen ugyanannyi volt, amint bevezetőként is mindig ugyanazt a rövid, semleges szöveget ismerttettem.

A gyerekek számára természetes volt ez a megkeresés, mert az iskolában már korábban beindítottak artista-foglalkozásokat, és pedig a szokásos szakköri óráktól eltérően a rendes oktatási keretek közé szervesen beépítve. A téma tehát nem volt számukra szokatlan. Amennyiben ez a tény a rögzített adatok torzítottságát hozta, az kifejezetten ellentétes irányba befolyásolhatta a képet, nemhogy az állatidomítás javára billentette a mérleget. A "cirkusz" ugyanis a gyerekek számára nemcsak a vonatkozó előadásformát, hanem az artistagyakorlatokat is jelentette. "*Nekem nagyon tetszik a cirkusz megszeretnék tanulni zsómlörködni. Nem voltam még*". Ebben az esetben például nem eldönthető, hogy az utolsó mondat a cirkuszra vagy a zsonglőrórákra vonatkozik-e. Egy másik példa viszont éppen a félreértésről tanúskodik: "*Király a cirkusz. Megtanultam zsonglörködni. Görgöztem*".

Operacionalizálás, populáció és minta, megfigyelés

Miután nem kérdőíves felvételt alkalmaztam, hanem csupán az első, spontán reflexiókat kívántam rögzíteni, tényleges operacionalizálásról nem is lehet beszélni. A populációból nagyjából a 7-14 éves korosztály véleménye kapott hangot (nem jártam utána az esetleges bukásoknak, csupán az évfolyamszámokat rögzítettem). Nyilvánvaló, hogy az óvodások és elsősök körében csak sokkal időigényesebb eljárással, pl. a szóbeli megnyilvánulások egyenkénti megörökítésével lehetne operálni.

Mint már jeleztem, a mintavétel esetében szó sincs reprezentativitásról, csupán egy pilot study első lépéseiről. A megfigyelést nem más adja, mint az adatfelvétel, amelynek eredménye 228 darab rövid, olykor egy-két szavas általános iskolásoktól származó fogalmazás a cirkuszról. A McTEKA archívumában hozzáférhető a teljes anyag [9]

A szövegeket táblázatos formában vittem be a számítógépbe. Mindössze két alkalommal fordult elő, hogy a kézirat nem tudtam kisilabizálni (a szöveghianyokat pontokkal jeleztem). A helyesírási hibákat menet közben javítottam. Az alsó tagozaton viszonylag sokszor éltek a rajzos illusztrációk lehetőségével, ezek a következő linken érhetők el: (<http://www.shp.hu/hpc/userfiles/mcteka/illusztr.pdf>). A nem méretarányos képek mellett szerepel az, hogy hányadikos és milyen nemű gyerek készítette. Összehasonlító vizsgálatokhoz felhasználható lehet Voigt Vilmos tanulmánya, [10] de itt válik leginkább nyilvánvalóvá, hogy a részletesebb elemzéshez szükség lenne megfelelő szakemberek bevonására (gyermekpszichológus, grafológus...).

Bár nem rendelkezem specifikációval, de az alapvető kommunikációelméleti irodalom ismeretében talán megkockáztathatok néhány észrevételt. A rendelkezésünkre álló tizennyolc rajzból tíz esetében fordul elő valamiféle emberábrázolásnak tekinthető figura. Ezek mindegyikében a gyerek saját nemét gondolom felismerhetőnek, amiből talán a cirkuszi eseményekkel történő azonosulásra lehet következtetni. Én szinte valamennyi arcon mosolyszerűséget vélek felfedezni (kivétel az üres és a fekete folt), ami szintén pozitívumnak tűnik.

Három helyen szerepel állatfigura: a link utolsó sorának első és harmadik ábrája a kísérő szöveg alapján beazonosíthatóan tigris, illetve papagáj, a második sor első kép kígyó- vagy gilisztaszerűségeinek értelmezésénél nehézségbe ütközünk („*kólyák főltak – szeretem – oroszlály vóltak*”).

Az alsó tagozaton a legtöbb fogalmazást ceruzával írták, a felső tagozaton szinte kivétel nélkül kék színű tollal (egy ötödikes fiú zöld filcet használt). Az alsó tagozaton két másodikos és három harmadikos kislány színes (sőt hárman közülük csillogóan fényes) filcet használt, ami szintén vidámságot tükröz (egy sárga, egy narancs, egy kék és két piros).

Adatfeldolgozás, elemzés, felhasználás

A financiális támogatottságot nélkülöző vizsgálatok Achilles-sarka az adatfeldolgozás. A számítógépes forradalmat követő technológiai robbanás ezt a momentumot érintette a legérzékenyebben. A módszertani kézikönyvek a megfelelő programok sorát vonultatják fel (SPSS, CDA stb.), és a legegyszerűbbek, például az egy-mintás T-próba alkalmazása is gondokat okoz akár a Statisztikai Hivatalban dolgozó jó néhány megfelelően képzett munkatársnak vagy a számítástechnikában jártas szakembereknek (tapasztalatból beszélek).

Kétség sem fér ahhoz, hogy a rendelkezésünkre álló szöveges adathalmazt cizellált tartalomelemzésnek kell alávetni. Az ilyenkor ajánlatos hat lépésből [11] azonban gyakorlatilag egyetlen egyet sem tudunk szakszerűen elvégezni a szükséges számítógépes program hiányában. Cikkem következő (befejező) részében mégis igyekszem majd rávilágítani néhány alapvető összefüggésre a függelékként közölt szövegekből vett példák felvonultatásával.

A vizsgálat felhasználása az itt történt közléssel megkezdődött, a tanulmány hivatkozható és továbbgondolható. Hogy érdemes-e a hivatkozásra és továbbgondolásra, azt majd az idő dönti el. Az ismertett adatfelvételnél az lenne a célja, hogy beépüljön a további kutatásokba, amelyek képesek lesznek verifikálni (vagy falszifikálni) azt az egyszerű állítást, hogy az általános iskolás korú gyerekek még mindig szeretik a cirkuszt, és ezen belül különösen az állatidomítást.

[1] Fábrián Gyula – Zsidegh Miklós: *A testnevelési és sporttudományos kutatások módszertana* TF 1998

[2] Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába* Osiris Kiadó Budapest, 1997

[3] Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Balassi Kiadó Budapest 1995

[4] Bouissac, Paul: *Circus and Culture a Semiotic Approach* Indiana University Press Bloomington & London 1976

[5] http://www.shp.hu/hpc/userfiles/mcteka/belyegsorozat_1965.pdf

[6] http://www.shp.hu/hpc/userfiles/mcteka/154_nyari.pdf

[7] A DIÓDATA 1998-as, 1999-es, 2003-as és 2005-ös célvizsgálatainak dokumentációja hozzáférhető a McTEKA gyűjteményében, és vélhetőleg további anyagok is találhatóak a MACIVA Archívumában.

[8] Diósi Pál: *Jégimádók tavasztól nyárig* 1999 kézirat 16. o.

[9] Előzetes időpont-egyeztetés: cirkuszkutato@gmail.com

[10] Voigt Vilmos: A cirkusz világa Mit látnak, és mit festenek meg a gyerekek a cirkuszi előadásból?

Fordulópont 2008/2.

[11] Adatkészítés, az egységek meghatározása, mintavétel, kódolás és kategorizálás, adatredukció, elemzés.

http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservernyesules/tananyagok/1_alprojekt/KM/07_kutatasmodszertan7_tartalomelemzes.pdf: (letöltés: 2016.01.25.).

megjelenik minden negyedévben